

De Terebinth

Nieuwsbrief

Vereniging tot herstel van zorg rond dood en rustplaats

Jaargang VIII, nummer 5
December 1994

COLOFON

De *Terebinth Nieuwsbrief* is een informatieblad ten behoeve van de leden van Vereniging de Terebinth

Redactie:

Roy P. de Beunje, José Bionda,
Sytze de Boer, Wim Cappers, Henk
de Feijter en Cees van Raak

Lay-out:

Henk de Feijter

Redactie en secretariaat:

Dodeweg 31
3832 RE Leusden
033-653380

De kopij voor de volgende *Nieuwsbrief* moet vóór 26 januari 1995 op het secretariaat aanwezig zijn. De kopij wordt op 3,5 inch floppy en in WordPerfect 5.1 aangeleverd.

Het lidmaatschap van de vereniging kost minimaal voor personen f 35,-, voor elke huisgenoot f 15,- en voor organisaties f 100,- per jaar. De contributie kan op gironummer 335536 van de Terebinth te Leusden worden overgemaakt. Het lidmaatschap wordt automatisch verlengd, tenzij vóór 1 december schriftelijk bericht van opzegging is ontvangen. Losse nummers van de *Nieuwsbrief* kosten f 2,50 per stuk plus verzendkosten.

Niets uit dit blad mag worden overgenomen zonder vooraf verkregen

schriftelijke toestemming van de redactie.

Foto's in dit nummer:

Henk de Feijter (voorp., p. 100, 104, 105, 108, 110)
mevr. Deutekom-Houtstra, p. 99
Tine Verkerk, p. 101, 107
Karel de Beus, p. 103
Bart Janssen, p. 109
Oorlogsgravenstichting, p. 111
Wim Cappers, p. 114, 115

INHOUDSOPGAVE

- 99. Mededeling redactie
- 99. Brievenrubriek
- 100. Verenigingsnieuws
- 101. Begraafplaats Père Lachaise
- 104. De Catacomben
- 106. Begraafplaats Montparnasse
- 109. Begraafplaats Montmartre
- 111. Excursie Rhenen
- 113. Excursie Groningen
- 116. Boekbesprekingen
- 118. Uit de pers
- 119. Excursies en lezingen
- 120. Agenda

MEDEDELING REDACTIE

Dit nummer van de *Nieuwsbrief* doet uitvoerig verslag van de succesvolle excursie naar Parijs. Ook van eerdere excursies naar Rhenen en Groningen vindt u een verslag.

De redactie heeft een chronisch gebrek aan illustraties. Daarom willen we graag een beroep doen op de foto-actieve leden. U heeft vast en zeker tal van foto's in de kast liggen. Stuur u eens een lijstje (niet de foto's zelf) van de thema's en onderwerpen waarvan u foto's heeft aan het Terebinthbureau, dan zullen wij u bij gelegenheid benaderen om die foto's aan te leveren. Zwart-wit foto's en in ieder geval scherpe foto's met voldoende contrast hebben onze voorkeur. Kosten worden vergoed en uw naam wordt vermeld.

BRIEVENRUBRIEK

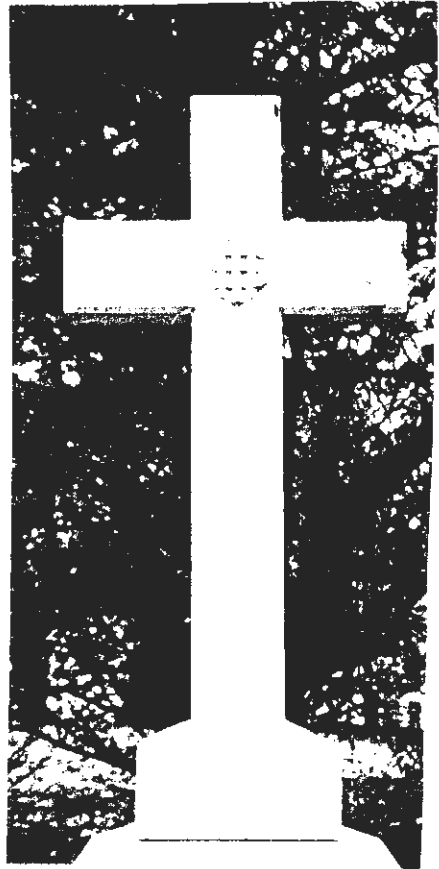
Beste mensen,

Na het verschijnen van het "boekje" over de oude Doornse Algemene Begraafplaats weten we waarschijnlijk de betekenis van het tot nu toe niet te verklaren ornament op het graf D 3-5 van de familie De Bruyn uit Maarn.

Het teken, dat op de foto is te zien, lijkt een verstrengeling van de letters I H S. Dit is een afkorting van In Hoc Signo. Deze latijnse woorden betekenen "In dit teken". Ze brengen een visioen in gedachten van de Romein-

se keizer Constantijn uit de vierde eeuw na Christus. Tijdens dit droombeeld kreeg hij de volgende voorspelling te horen: "In dit teken zult Gij overwinnen". Dit was de aanleiding tot de kerstening van Europa. Aangezien het symbool op het kruis staat, lijkt dit inderdaad de oplossing. Toch leuk om zoiets te vinden!!

Mevrouw P.F.C. Deutekom-Houtstra

VERENIGINGSNIEUWS

Algemene vergadering

De algemene vergadering van de Terebinth, die in de agenda van de vorige *Nieuwsbrief* op 26 november stond aangekondigd, is niet doorgegaan.

Tot nu toe is er per jaar twee keer een algemene vergadering uitgeschreven. Dit is volgens de statuten echter geen vereiste. Het bestuur vindt bovendien één algemene vergadering per jaar voldoende om haar beleid te verantwoorden. Voortaan zal daarom alleen in het voorjaar een algemene vergadering worden belegd. Getracht zal worden deze bijeenkomst kort en zakelijk te houden. De rest van de dag is bestemd voor een excursie of een lezing.

Ledenadministratie

Het Terebinthbureau verzoekt de leden dringend adreswijzigingen uitsluitend aan het bureau door te geven. Alleen zo kan het ledenbestand actueel worden gehouden. Dit is ook van belang voor een correcte verzending van de *Nieuwsbrief*.

Duitse zusterorganisatie

Op 16 september heeft onze Duitse zusterorganisatie Arbeitsgemeinschaft Friedhof und Denkmal E.V. Wim Vlaanderen lid gemaakt van twee van haar werkgemeenschappen. Dank zij deze eervolle benoeming zal hij zich bezighouden met de inrichting van begraafplaatsen en de samenwerking met verwante organisaties.

BEGRAAFPLAATS PÈRE LACHAISE

Op reis

Père Lachaise, het Mekka van de begraafplaatsen in noordwest-Europa, heeft altijd al op mij een grote aantrekkingskracht uitgeoefend. De begraafplaatsen van Parijs worden jaarlijks door zo'n 800.000 toeristen bezocht. Père Lachaise is vanwege zijn "bewoners" en de op hun graven geplaatste monumenten een absoluut toeristisch hoogtepunt voor liefhebbers van begraafplaatsen.

Het genot wordt nog vergroot door het boek *Au Père Lachaise* van Michel Dansel.

Onmiddellijk na de aankondiging van de excursie naar Parijs meldde ik me aan en overreedde mijn vrouw me te vergezellen. Na enige tijd ongeduldig te hebben gewacht, brak op 28 oktober 1994 eindelijk het moment van vertrek aan. Een zeer gevarieerde groep funeraire fanatici toog op weg naar Parijs. Bestaande contacten werden uitgediept, nieuwe contacten werden snel gelegd.

Bij het betreden van Père Lachaise wordt je eerst door de grote hoeveelheid bezienswaardigheden overvallen. Na een half uur begint er mede dank zij de plattegrond ordening in de begraafplaats te komen. De dodenakker is opgedeeld in 97 grafvelden. Enkele afdelingen hebben een speciale functie. Zo zijn er delen, waar joden en moslims worden begraven en is er een deel met een crematorium en een columbarium. Op vrijwel elk van die afdelingen is wel iets te zien wat boeit. Het is alleen al vanwege de totale oppervlakte van 44 hectare ondoenlijk de begraafplaats in twee uur goed te bekijken. De loop der geschiedenis volgend zal in het vervolg iets over de bezienswaardigheden en wetenswaardigheden worden verteld.

Aanleg begraafplaats

Artsen hadden de overheid aan het eind van de achttiende eeuw ervan overtuigd, dat het begraven in en rond kerken niet hygiënisch was. Na eeuwenlang als begraafplaats te hebben gediend, waren de kerken en kerkhoven overvol. Nadat tijdens de Franse Revolutie in 1789 bovendien alle begrafenisceremonieel was verdwenen, had de bevolking behoefte aan een plek, waar op een fatsoenlijke manier aan de doden de laatste eer kon worden bewezen. Daarom werd besloten buiten de stad mooi ingerichte begraafplaatsen aan te leggen. Hiertoe kocht de gemeente Parijs in

1803 voor 180.000 franken het ruim 17 hectare grote terrein op de Mont-Louis. Dit was het voormalige landgoed van Père La Chaise, biechtvader van koning Lodewijk XIV. Naar deze priester werd de begraafplaats genoemd.

Père Lachaise werd als begraafplaats aangelegd volgens een ontwerp van architect A.Th. Brongniart. Hij maakte er een romantische tuin van. Op de huidige begraafplaats staan ruim 12.000 bomen. Hieronder bevinden zich eiken, essen, iepen, kastanjes, esdoorns, acacia's, lindes, platanen, kersen, honingbomen, hemelbomen, popels, citrusbomen, ceders, thuja's en chamaecyparissen. De grote verscheidenheid aan groen leidt als vanzelf tot een rijk vogelleven. Onder de vogels fluiten zelfs de wiekwalen hun deuntje mee.

Rustplaats voor prominenten

Père Lachaise opende haar poorten op 21 mei 1804. De geringe bereidheid van de Parijzenaars om zich buiten de stad te laten begraven, bleef echter een probleem. De prefect N. Frochot pakte de zaken echter slim aan. Hij liet een paar beroemde overledenen als de schrijvers Molière en La Fontaine van andere begraafplaatsen op Père Lachaise herbegraven. Het balletje ging langzaam maar zeker rollen. De gegoede burgerij van Parijs bombardeerde Père Lachaise tot prominente begraafplaats. Tussen 1820 en 1830 bouwde architect Godde de hoofdpoot en de

kapel op de begraafplaats. Père Lachaise moest haar prestigieuze faam immers behouden en verstevigen, omdat de begraafplaatsen Montparnasse en Montmartre hun poorten in respectievelijk 1824 en 1825 openden.

Tussen 1804 en 1993 vonden er op Père Lachaise 954.944 mensen hun laatste rustplaats. Dit is jaarlijks gemiddeld ruim 5.000. Aangezien de grafrechten voor eeuwig worden afgegeven, is Père Lachaise regelmatig vergroot. De eerste uitbreiding vond plaats tussen 1824 en 1829. In de loop der tijd groeide de begraafplaats van zeventien naar vierenveertig hectare. Sedert 1981 loopt het aantal begrafenissen jaarlijks terug van 1330 tot 1091 in 1993.

Crematorium

De sterke terugval van het aantal begrafenissen komt onder andere, doordat aan het einde van de negentiende eeuw de behoefte ontstond om overledenen te cremeren. Hiertoe werd op Père Lachaise in 1886 een crematorium geopend. Het cremeren is de laatste jaren flink toegenomen. Het aantal crematies in het crematorium van Père Lachaise liep op van 1813 in 1981 tot 3951 in 1993. Begrafenissen en crematies leiden in deze periode samen tot de ruim 5.000 uitvaarten per jaar.

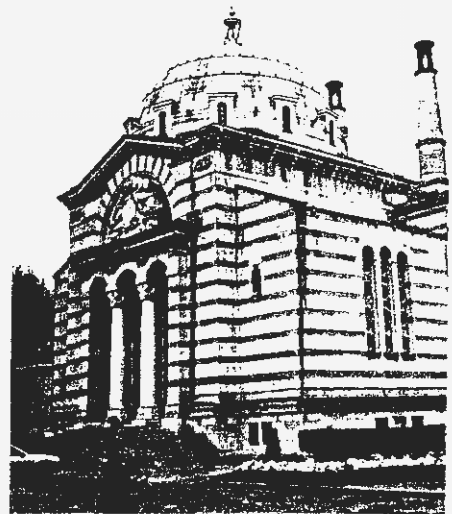
Van gemiddeld 1705 overledenen per jaar wordt de as bijgezet. Voor een urnengraf wordt 275 keer gekozen, 948 maal wordt de as in een

urnennis bewaard, terwijl 482 keer bijzetting van de as in de herdenkingstuin plaats heeft.

Afscheid van Père Lachaise

De aaneenschakeling van funeraire "topattracties" op Père Lachaise bleek overeen te stemmen met de vooruitgesnelde superlatieven. Een bezoek aan deze begraafplaats vergt veel van je energie. De ware liefhebber gaat echter volledig op in de 160 grafmonumenten van beroemdheden. De een geeft eerst duidelijk uiting aan zijn enthousiasme, de ander geniet in stilte.

Karel de Beus

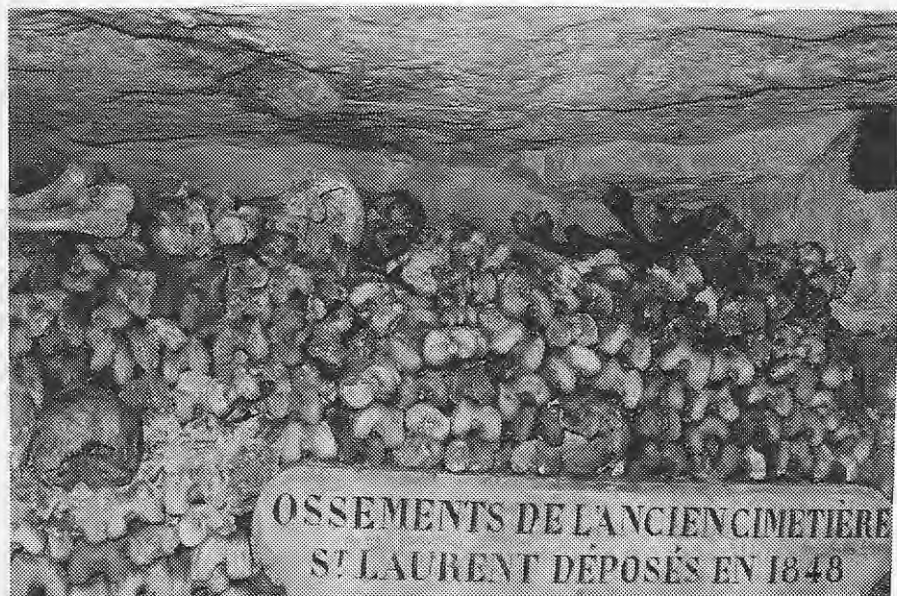
DE CATACOMBEN

Het regende de hele ochtend gestaag. Daarom werd het programma aangepast en gingen we 's middags alleen naar de Catacomben. Er stond een enorme rij wachtenden, maar gelukkig was het inmiddels droog geworden. Toen we eindelijk aan de beurt waren, hadden onze reisleiders ervoor gezorgd, dat we groepskorting kregen en snel naar beneden mochten.

Afdaling

Via een smalle wenteltrap gingen we liefst twintig meter naar beneden. Hier en daar hoorde je verzuchtingen over duizeligheid, benauwdheid en

angst om te struikelen. Ik dacht alleen maar na over de vraag, hoe we ooit weer boven zouden komen. Beneden was het anders dan ik me had voorgesteld. Ik had gedacht, dat het er koud zou zijn. Doorgaans hebben grotten een temperatuur van twaalf graden. Het bleek in de Catacomben echter vrij warm te zijn. We liepen door eindeloze smalle gangen. De bodem was niet egaal en bestond uit gesteente, grind en af en toe bepleistering. We sloegen nu eens linksaf dan weer rechtsaf, zodat alle gevoel voor richting verdween. Soms kwamen we zijgangen tegen die met hekken waren afgezet. Om de zoveel meter brandde er een lamp, maar desondanks was het vrij donker. Over het plafond was een

dikke, zwarte verfstreep getrokken; om verdwalen te voorkomen. Voor mensen met claustrofobie zijn de ondergrondse gangen niet echt geschikt.

Dodenrijk

Na de onderaardse wandeling kwamen we tenslotte bij de ingang van wat volgens mij de grootste bottenverzameling van de wereld moet zijn. Boven de ingang was een klein bord bevestigd met daarop in het Frans de waarschuwing "Gedenk de doden, onheilig ze niet". Dit zal vermoedelijk een poging zijn om de bezoeker tot eerbiedige ernst te dwingen.

De eerste indruk is toch wel overweldigend. Aan weerszijden bevinden zich botten, die rijen dik zijn opgestapeld. Tussen en op de knokkels zijn schedels geplaatst. Alles zit met een soort specie vastgekit. Toch kun je zien, dat bezoekers proberen wat mee te nemen; de stapels waren hier en daar vernield.

Na deze eerste smalle kamer volgden er nog vele. Sommige waren heel groot, andere waren meer smalle gangen. Aan de rotswanden hingen regelmatig gedenkplaten met daarop de aanduiding uit welk kerkhof de schedels en botten afkomstig waren. Ook waren er hier en daar een soort altaren geplaatst met daarom heen betonnen zetels. Soms waren er diepe, met hekken afgezette nissen, waarin alle kleine botten op een hoopje.

Een vrolijk gedachtenspinsel

Toen ik weer langs zo'n nis liep, hoorde ik achter me iemand zeggen: "Hoe zal het hier met de wederopstanding toegaan?". Wat er dan gebeurt Je ziet plotseling in je geest een beeld opdoemen van schimmige figuren, die rondwalen en hier en daar een bot pakken. Met een schedel onder de wazige arm graait een schim tussen de botjes om een pinkkootje te vinden. Een andere dode komt naast hem staan en rukt aan diens dijbeen. De schim, die naar zijn pinkkootje op zoek is, roept: "Die is van mij, blij eraf!". Na wat geruzie gaan ze gezamenlijk hun eigen kleine teen zoeken. Ja, de wederopstanding uit de dood zal heel wat problemen opleveren.

Mijn reismaatje Ingrid en ik hebben er samen flink om moeten lachen. Weg was de ernst. Misschien ergerden sommigen zich wel aan ons gelach. Maar als er eventueel geesten aanwezig waren van deze zo lang geleden overleden mensen, dan zullen die ongetwijfeld gedacht hebben: "Wat fijn, dat er nog mensen zijn, die plezier in het leven hebben, die ondanks de dood om hen heen nog kunnen lachen". Zo'n geest gaat dan vast naar de ingang van het dodenrijk en schrijft onder het bordje, dat oproept de doden niet te ontheiligen: "Geniet van hun kunst en lach met hen mee!".

Tine Verkerk

BEGRAAFPLAATS MONTPARNASSE

De appel valt niet ver van de boom. Mijn vader heeft jaren in de uitvaartbranche gewerkt. En in mijn kinderjaren heb ik boven een uitvaartcentrum gewoond. Dus het kon niet missen, dat ik zelf ook in de uitvaartwereld terecht ben gekomen. Momenteel ben ik werkzaam op een begraafplaats in Amsterdam. Het vak boeit mij mateloos. De excursie was voor mij dan ook bijzonder interessant. Het was een weekeinde om het nuttige met het aangename te verenigen. Het was eigenlijk te kort.

Wijk en begraafplaats

Zondag bekeken we onder andere de begraafplaats Montparnasse. Bij de laatste dodenakker bestegen we eerst de Tour de Montparnasse. Dit bouwwerk is hier in 1971 neergezet en is 213 meter hoog. Met een lift ga je in een duizelingwekkende vaart naar de 59ste etage. Met de trap kan je nog een verdieping hoger komen. Je bereikt zo het dak en je hebt dan een prachtig uitzicht over Parijs en meer speciaal de begraafplaats gelegen in de wijk Montparnasse.

De begraafplaats werd in 1824 geopend en is thans ruim negentien hectare groot. De dodenakker bestaat uit twee, door een weg doorsneden terreinen en telt dertig grafvelden.

Het oude gedeelte

Het oude gedeelte, waar de Pigeons liggen, is een goed begin van onze ronde. Het graf is een gigantisch groot tweepersoonsbed waar we niet omheen kunnen. Charles ligt op een elleboog een boek te lezen met zijn door hem uitgevonden, niet ontplofbare lamp naast zich. Zijn vrouw slaapt. Beiden zijn gekleed alsof ze zo de straat op kunnen.

De meeste van de andere "bewoners" hebben hun kleding thuis gelaten. De liefhebber van het lelijk eendje kan op Montparnasse het graf bezoeken van André Citroën. Vanaf het graf van Frédéric-Auguste Bartholdi, die het Amerikaanse vrijheidsbeeld beeldhouwde, stijgt een engel ten hemel. Verder zijn op het oude gedeelte de graven te vinden van Guy de Maupassant, schrijver van verhalen, de componist César Franck, de door antisemieten belaagde kolonel Alfred Dreyfus. Ook is er een beeld van Brancusi te zien.

Het nieuwe gedeelte

Op het nieuwe gedeelte liggen de graven van de filosoof Jean-Paul Sartre samen met Simone de Beauvoir, de filmster Jean Seberg,

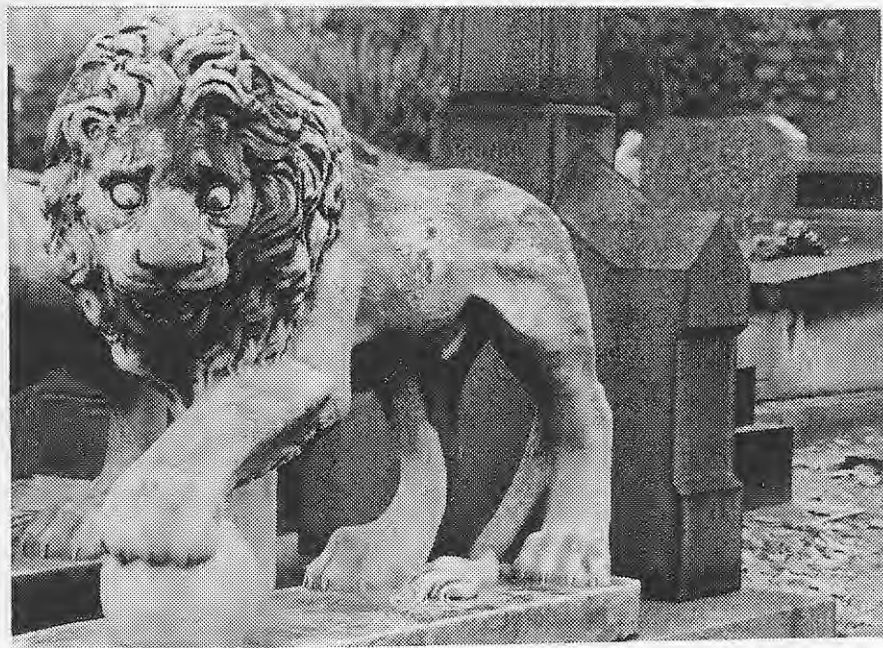
de dichter Charles Baudelaire en nog vele andere. De laatste rustplaats van Camille Saint-Saëns is ook een bezoekje waard; hij was twintig jaar lang organist van de kerk van de heilige Madeleine, gaf pianoconcerten en was medeoprichter van de Société nationale de Musique. Natuurlijk componeerde hij ook. Wie kent niet de Danse macabre. Dit muziekstuk is zelfs in de Efteling te horen in, waar kan het ook anders, het spookhuis.

Tenslotte mogen wij het beeld getiteld Séparation du couple zeker niet missen. Het stelt een huilende man voor, die zijn geliefde ziet verdwijnen in het graf. Zij werpt haar geliefde nog een laatste handkus toe en pro-

beert de grafsteen tegen te houden, die onverbiddeijk op haar neerdaalt. Dit sculptuur stond oorspronkelijk in de tuinen van Chateau Luxembourg. Sommigen vonden de uitbeelding echter aanstootgevend en stuurden een petitie naar het stadsbestuur, dat het beeld vervolgens op de begraafplaats Montparnasse liet plaatsen.

Voor mij persoonlijk was de excursie zeker de moeite waard. Het was weliswaar een bezoek in vogelvlucht, maar het is een reden om te zijner tijd opnieuw een bezoek te brengen aan de Parijse begraafplaatsen en hun permanente "bewoners".

Ingrid Peters

BEGRAAFPLAATS MONTMARTRE

"Mijn favoriete wandeling, speciaal als het regent, ja als het stortregent, is over het kerkhof van Montmartre bij mij in de buurt. Ik ga er vaak heen en ik heb er vele vrienden", schreef de componist Hector Berlioz eens. In 1869 zou hij er, 66 jaar oud, zijn laatste rustplaats vinden.

Een verregende begraafplaats

Op zondag 30 oktober jongstleden, 125 jaar na zijn dood, ondernamen wij een poging dezelfde ervaring van Berlioz deelachtig te worden. In de stromende regen zwermde de deelnemers aan onze excursie over de imposante begraafplaats uit en zochten ieder hun weg, de een gedreven door belangstelling naar grafsymboliek, kunststijlen of cultuur-historische bezienswaardigheden, de ander op zoek naar de vele beroemdheden, die er met Berlioz hun laatste rustplaats vonden.

Toch viel het soms moeilijk de mening van Berlioz te delen. Wandelen in de regen mag dan rustgevend zijn, we hadden het deze middag graag anders gewenst. Het donkere weer en de slagregens maakten fotograferen moeilijk, zo niet onmogelijk en ook het lezen van de grafteksten vormde vaak een probleem, waardoor veel kostbare tijd aan zoeken verloren ging. Gelukkig werden in grote saamhorigheid de gevonden bijzonderheden van de begraafplaats direct aan elkaar doorgespeeld en

kon iedereen, zij het wat haastig, de gewenste graven opsporen. Een compensatie voor het slechte weer vormde de bloemenpracht. In aansluiting op ons bezoek vond op 2 november de viering van Allerzielen

plaats. Nabestaanden brengen dan bloemen naar de graven van hun dierbaren. Alle soorten chrysanten, cyclamen, begonia's en paarse heide brachten extra kleur in de vlammen-de herfststooi van de riante bomen-pracht.

Musici en schrijvers

Als verwoed operaliefhebber moest ik eerst naar het graf van Alphonsine Plessis, over wier tragisch korte leven Alexandre Dumas fils zijn boek *La Dame aux camélias* schreef en Giuseppe Verdi zijn prachtige opera "*La Traviata*" componeerde.

Op zoek naar de laatste rustplaats van Alexandre Dumas fils, wiens marmeren corpus op het praalgraf tussen vier pilaren onder een baldakijn rust, passeerden wij het graf van de gebroeders Edmond en Jules de Goncourt, kunstkenners en schrijvers. Dankzij hun testament werd het letterkundig genootschap Académie Goncourt opgericht, dat jaarlijks een van de belangrijkste Franse letterkundige prijzen, de Prix Goncourt, toekent.

Verder zwervend vonden we de graven van de componisten Jacques Offenbach, bekend van de opera "*Les contes d'Hoffmann*", van Leo Delibes, die de opera "*Lakmé*" componeerde en ook het zwart marmeren, mogelijk gerenoveerde monument, dat in 1971 werd geplaatst op het graf, waar Hector Berlioz tussen zijn eerste en tweede vrouw begraven ligt.

We zochten de laatste rustplaats van de ontwerper van de saxofoon, de Belg Adolphe Sax, van de schrijvers Emile Zola en Stendhal, van de dichter en prozaïst Alfred Victor graaf de Vigny, de toneelschrijver Georges Feydeau en Emma Livry, danseres van de Opéra, die in 1863 tijdens een repetitie van Offenbachs ballet "Papillon" levend verbrandde en van nog meer beroemdheden. Maar de tijd was helaas te kort en het weer te slecht. Op de terugweg vonden we het onder bloemen bedolven monument van de Duitse dichter Heinrich Heine. Op de rand van zijn graf lazten we:

*"Wo wird einst des Wandermüden
Letzte Ruhestätte sein?
Unter Palmen in dem Süden?
Unter Linden an dem Rhein?"*

*Werd' ich wo in einer Wüste
ingescharrt von fremder Hand
Oder ruhe ich an der Küste
eines Mehres in dem Sand?*

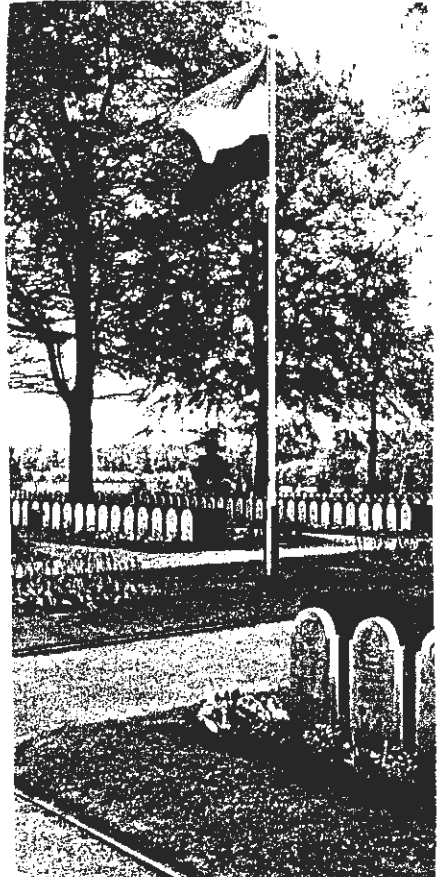
*Immerhin mich wird umgeben
Gottes Himmel, dort wie hier,
und als Totenlampen schweben
Nachts die Sterne über mir".*

Een prachtige afsluiting voor het bezoek aan deze begraafplaats, die naar mijn mening in schoonheid kan wedijveren met Père Lachaise en die velen, bij beter weer, nog eens uitvoeriger zouden willen bezoeken.

Bart Janssen

EXCURSIE RHENEN, ARNHEM EN LOENEN

Op zaterdag 27 augustus organiseerde de Terebinth een excursie naar de militaire begraafplaats te Rhenen,

het militaire rusthuis Bronbeek te Arnhem en het ereveld te Loenen. Met een gezelschap bestaande uit ongeveer dertig leden reden we eerst met de bus van Arnhem naar Rhenen. Een mooie route voerde ons door een gedeelte van de Utrechtse provincie.

Militaire begraafplaats Rhenen

Gastheer en gids op de begraafplaats was de heer A.C. Bijsmans, hoofd Binnenland en Voorlichting van de Oorlogsgravenstichting. De laatste rustplaats voor militairen telt meer dan 700 graven. Bovendien is er ruimte om de stoffelijke resten te begraven van oorlogsslachtoffers, die nu nog wel eens worden opgegraven. Dit gebeurt bijvoorbeeld, wanneer er wrakken van vliegtuigen uit de oorlog worden gevonden.

We bekeken in het informatiecentrum een foto-expositie. Hier bevond zich ook het grafregister. Daarin staan de namen vermeld van degenen, die op de begraafplaats hun laatste rustplaats hebben gevonden.

Militair tehuis Bronbeek te Arnhem

Hierna reden we via de fraaie Grinkelse heide terug naar Arnhem. Daar genoten we te Bronbeek in het Kulpjanrestaurant de lunch. Een vrijwilliger leidde ons daarna rond in het museum. Bronbeek is in 1863 gesticht als tehuis voor oud-militairen van het Koninklijk Nederlandsch-Indisch Leger. Er woont nu nog een

aantal bejaarde oud-militairen. Het museum gaf een goede indruk van de geschiedenis van het KNIL. Helaas hadden we eigenlijk te weinig tijd om het echt goed te bekijken. Een reden dus om nog eens terug te gaan.

Ereveld Loenen

We gingen wederom verder met de bus, nu naar het ereveld te Loenen. Staan de stenen in Rhenen rechtop, hier bevinden zich liggende stenen temidden van de Veluwe begroeiing. Op deze begraafplaats rusten ruim 330 slachtoffers uit de Tweede Wereldoorlog. Ook hier is ruimte voor de begrafenis van toekomstige oorlogsslachtoffers. Een in het voormalige Joegoslavië omgekomen soldaat heeft hier reeds zijn laatste rustplaats gevonden.

In het informatiecentrum bekeken we een indrukwekkende videopresentatie. Daarna zagen we in de kapel een schrijn met 92 gedenkboeken met de personalia van de 125.000 Nederlandse slachtoffers uit de Tweede Wereldoorlog. In deze ruimte bevinden zich ook de urnen met as uit Duitse concentratiekampen, enkele wandplaten en een gedenkteken. Rond half zes was de excursie afgelopen. Ik hoop, dat ik een ieder een goede indruk van deze excursie heb kunnen geven.

E. Brinkerink

EXCURSIE GRONINGEN

Op 24 september werden wij tijdens een onverwacht mooie herfstdag als groep van ongeveer veertig personen met koffie en gebak ontvangen door de heer Jan Hofman op de Zuiderbegraafplaats te Groningen. Het beloofde een interessante dag te worden. In het kantoor van de beheerder werd ons eerst het een en ander verteld over de begraafplaats, waarna een rondleiding aanving.

Aanleg Zuiderbegraafplaats

De Zuiderbegraafplaats is gelegen aan de Hereweg en werd in 1827 buiten de omwalling van de stad aangelegd. Tegelijk werd benoorden Groningen de Noorderbegraafplaats ingericht. Voor die tijd werden de overledenen begraven in en rond de kerken en op het Zuiderkerkhof. Nadat een malaria-epidemie in 1826 honderden slachtoffers had opgeëist, verbood de overheid het begraven van de doden binnen de bebouwde kom en werden de bovengenoemde begraafplaatsen in gebruik genomen. De Zuiderbegraafplaats is ongeveer vier hectare groot en er zijn circa 14.000 grafruimten uitgegeven. Eén grafruimte bestaat uit drie verdiepingen. De graven zijn nog niet allemaal vol; ongeveer twintig keer per jaar vindt er nog een bijzetting plaats.

Op deze begraafplaats hebben we een aantal oude, heel mooie bomen aangetroffen, zoals de beuk, de treurbeuk en treurberk, de prieelberk

en de treures. Langs beide zijanten staan zomereiken.

De dienstwoning is in 1864 gebouwd door de stadsbouwmeester J.G. Beusekom en is nog steeds als zodanig in gebruik. Eén ruimte van de woning is ingericht als wacht-ruimte annex kantoor. Deze dienstwoning staat sinds kort op de Rijksmonumentenlijst.

Bekende Groningers

De rondleiding ging verder over de begraafplaats, waar zo nu en dan stil gestaan werd bij een bijzonder monument, vanwege zijn vorm, stijl of vanwege de persoon die eronder begraven ligt. Hieronder bevonden zich Groningse notabelen als mr. Gustaaf Willem baron van Imhoff. Hij was ten tijde van de aanleg van de Zuiderbegraafplaats gouverneur van de provincie Groningen. Ook was hij president-curator der hogeschool. De obelisk is geschonken door de burgerei.

Van alle monumenten is het gedenkteken op het graf van de familie Scholten het indrukwekkendst. Het stamt uit 1882. W.A. Scholten, grondlegger van de aardappelmeelin-dustrie, heeft zich heel nadrukkelijk met vormgeving en materiaalkeuze bemoeid. Het ontwerp voor de beeldengroep, een buste van W.A. Scholten zelf en een hem beschermende vrouwenfiguur, is pas na zijn dood in 1892 door de beeldhouwer P.A. de Leeuw uit Arnhem uitgevoerd en boven de ingang van de

grafkelder geplaatst. De wanden van de kelder zelf zijn betegeld. Hier staan de eikehouten kisten op metalen stellingen. Tot ongeveer 1975 werden de kisten eenmaal per jaar in de was gezet om vergaan tegen te gaan. Dit gebruik zou eigenlijk weer in ere hersteld moeten worden. Gelukkig is in 1992, exact honderd jaar na het overlijden van W.A. Scholten, wel een grondige restauratie voltooid. Hiermee was een bedrag gemoeid van f 350.000,-. Het monument staat sinds kort op de Rijksmonumentenlijst.

Op de Zuiderbegraafplaats bevinden zich ook monumenten van minder bekende mensen met een rijke symboliek en heraldiek.

Zo staat er een gietijzeren, uit paaltjes bestaand monument, waarbij op de ribben omgekeerde toortsen zijn aangebracht. Verder zien we op dit gedenkteken een in de staart bijtende slang en een krans van eikebladeren. De oorspronkelijke bekapping is vervangen door de huidige houten kap, die bedekt is met zink. Dit is een van de weinige exemplaren in Nederland. Toen eenzelfde monument van de waterbouwkundige Jan Blanken in Vianen gerestaureerd moest worden, kon men alleen op dit monument terugvallen om mallen van de toortsen en de slang te maken.

Het Esserveld

Na deze begraafplaats werd een bezoek gebracht aan de begraafplaats Het Esserveld nabij Haren. Rondom de begraafplaats is een brede gracht gegraven. Blikvanger is het poortgebouw, dat door de bekende architect S.J. Bouma in de zogenaamde Amsterdamse schoolstijl is ontworpen. Het ronde middengedeelte, waar nu rododendrons staan, zou in eerste instantie een ronde vijver worden. Dit is helaas niet doorgegaan. Het terrein zelf is met veel bomen en coniferen beplant. Het geheel heeft het uiterlijk van een wandelpark. In 1924 werd het eerste deel van deze begraafplaats in gebruik genomen. De eerste, die op Het Esserveld begraven is, was burgemeester mr.dr. E. van Ketwich Verschuur. Hij was ook lid

van de Eerste Kamer.

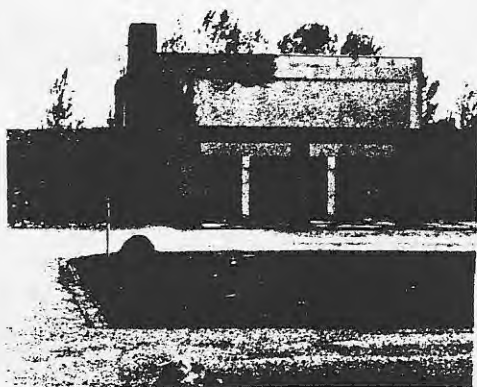
Midden op de begraafplaats staat het grote oorlogsmonument van gefusilleerden uit kamp Westerbork. Ieder jaar op 4 mei worden deze slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog herdacht door hier bloemen neer te leggen. In de noordoost-hoek waren tijdens de oorlog veel Duitsers begraven die in de regio waren omgekomen. Deze zijn later allemaal overgebracht naar het Duitse ereveld te IJsselstein. De vrijgekomen graven zijn toen heruitgegeven. Elders op het Esserveld bevinden zich nog enkele graven van Engelse militairen. Na een uitbreiding tien jaar na de opening is de totale oppervlakte nu ruim drie hectare. Op het Esserveld zijn in totaal circa 3.000 grafruimten uitgegeven, waarvan ongeveer honderd huurgraven voor 25 jaar zonder recht op verlenging. De overige zijn koopgraven op naam van een recht-hebbende. In een koopgraf is ruimte voor drie overledenen. Het onderhoud is in handen van de familie. Een derde van de grafstenen is bij de gemeente in onderhoud gegeven. Deze zijn gemerkt met een "G". Het Esserveld is sinds kort in z'n geheel op de Rijksmonumentenlijst geplaatst.

Crematorium

Na dit korte bezoek aan deze mooie, goed onderhouden begraafplaats zijn we naar het crematorium gereden, alwaar we allen vriendelijk werden ontvangen met een lunch. Gastheer

was de heer Antoine Fonville. Hij is sinds twee jaar directeur van het crematorium.

Na de crematoria te Velsen en Dieren werd dit complex in 1962 als derde in Nederland gebouwd. Het is gelegen in de wijk Paddepoel aan de noordelijke ringweg van de stad. Het gebouw is ontworpen door de Wassenaarse architect A.H. Wegerif, een bekend voorvechter van de crematiegedachte. Aan de buitenzijde is niet direct te zien dat we te maken hebben met een crematorium. Het doet eerder denken aan een museum voor moderne kunst of een schoolgebouw. Grote planten sieren de gang, die belegd is met grijze leisteen. Het motief bevat een persoonlijke noot van de ontwerper in de vorm van een wiel. Dit is een symbool van de vrijmetselaars, waartoe Wegerif behoorde.

De twee wachtkamers en aula's ademen nu nog de sfeer van de jaren zeventig, maar over enkele weken wordt er gestart met een grote verbouwing, waardoor het crematorium wordt aangepast aan de normen en wensen van deze tijd. Zo komt er een aparte ingang voor familieleden, zodat zij niet meer langs wachtende belangstellenden hoeven te gaan om de familiekamer te kunnen bereiken. Deze familiekamer heeft op initiatief van de heer Fonville al een eigen koffie- en theemachine gekregen. De aanwezigheid van deze apparaten leidt tot een meer ontspannen sfeer. Een idee van de heer Fonville is ook het verzamelen van enige bloemen uit de bloemstukken na de crematieplechtigheid. Deze bloemen worden, bijeengebonden in een plastic koker-tje, aan de nabestaanden meegegeven. Deze extra service wordt zeer op prijs gesteld.

Dat Antoine Fonville een dienstverlenende instelling heeft blijkt ook uit zijn streven zoveel mogelijk aan de wensen van de overledenen en hun nabestaanden tegemoet te komen. Bijna alles is mogelijk. Er zijn drie beperkingen: de uitvaart moet volgens de wet binnen vijf dagen na het overlijden plaats hebben, er moet met respect voor de overledene gehandeld worden en de wensen moeten realiseerbaar zijn. Het motto van Fonville is: het is hun rouwverwerking, niet de onze.

Na een zeer interessante rondleiding door het nu nog ietwat verouderde, doch zeer net onderhouden gebouw,

waarbij voor velen van ons veel duidelijk is geworden over het cremeren, sluiten we de dag af in de tuin van het crematorium. De rondleiding in de tuin zelf kon helaas geen doorgang vinden, maar de heer Fonville was bereid ons buiten via een plattegrond aan de wand van het columbarium het een en ander over de renovatie van de tuin uit te leggen.

Wij zijn zeer benieuwd naar het eindresultaat van de verbouwing van het crematorium en de herindeling van de tuin rondom het gebouw. Misschien mogen we volgend jaar eens terugkomen? Aan het eind van deze dag konden we terugkijken op een zeer interessante en leerzame excursie.

Jolanda Goorden

BOEKBESPREKINGEN

R. Vos; C. Diamant en E. Makkes van der Deijl, Zerken in Friesland 1535-1680. Monumenten van de Maand IX (1994-3a) (Leeuwarden: Stichting Kultuer en Toerisme yn Fryslân, 1994, 48 blz., f 17,50, ISBN 9073845270)

Dit boekje is uitgekomen bij de gelijknamige tentoonstelling in het Fries Museum te Leeuwarden. Met trefwoorden als wie, wat en waar wordt kort maar krachtig uit de doeken gedaan wat in het toen welvarende Friesland allemaal voor moois in de

zerken is gebeiteld. De periode 1535 tot 1680 kan men na het lezen van deze informatieve uitgave zonder overdrijven een hoogtepunt noemen in de beeldhouwkunst van grafzerken.

Zoals bijna altijd het geval is bij de funeraire kunsten is over de makers van de grafzerken weinig bekend. Toch heeft men kans gezien enige informatie over deze meesters op te duiken, maar men verontschuldigt zich met de woorden "daarnaar zal verder diepgravend archief-onderzoek moeten worden gedaan".

De tentoonstelling duurde tot 5 september. Mocht u niet in de gelegenheid geweest zijn die te bezoeken, dan hoeft u daar niet helemaal treurig over te zijn. Het boekje is mooi en duidelijk geïllustreerd. Van de geëxposeerde, gedetailleerde pentekeningen van meester Albert Martin uit de vorige eeuw zijn ook een paar afbeeldingen in het boekje opgenomen. Daarnaast hingen er sfeervolle kerkinterieurfoto's van Rob Nypels, waarvan er eveneens twee zijn afgedrukt.

Het boekje en de tentoonstelling nodigen natuurlijk uit om de Friese zerken zelf te gaan bekijken. Voor deze speciale gelegenheid waren op diverse dagen een vijftal verschillende tochten uitgestippeld, die bij het Fries Museum begonnen. De tocht die ik heb gemaakt, was prachtig. Wellicht wilt u zelf ook eens een tocht maken door het betoverende Friese landschap langs de plaatsen Holwerd, Dokkum, Kollum, Wirdum,

Franeker, Bolsward en Leeuwarden. Hier bevinden zich de mooiste voorbeelden van grafkunst. Dat zal dan helaas niet gaan, want veel van de zerken zijn ter bescherming bedekt met houten vloeren tot een goede oplossing voor het probleem van slijtage is gevonden. Gelukkig zijn er plannen om op de terp te Janum een zerkenmuseum te beginnen.

Voorlopig is dit boekje een prachtig verzorgde troost voor een ieder die toch graag iets meer wil weten over deze indrukwekkende beeldhouwkunst.

Roy P. de Beunje

K. Velle, Begraven of cremieren. De crematiekwestie in België. (Gent: Stichting Mens en Cultuur, 1992, 127 blz., f 26,50, ISBN 9072931289).

Net zoals in Nederland is in België crematie als vorm van lijkbezorging niet zonder slag of stoot aanvaard. Voorstanders, doorgaans van vrijzinnige huize, en tegenstanders, het katholieke blok, bestookten elkaar met verschillende argumenten.

De vrijzinnigen probeerden hun keuze op de wetenschap te grondvesten. Het belangrijkste argument vonden ze in de onhygiënische praktijk rond het begraven. De medische wetenschap ontwikkelde zich eind vorige eeuw in een rap tempo. Overal werden oorzaken van ziekte, rotting en verderf met wetenschap-

pelijke en technische middelen opgespoord. Op verschillende Europese congressen werden de problemen aan de kaak gesteld. Het is dan ook aardig om nu vanuit deze hoek te lezen, hoe sinds de achttiende eeuw verschillende domeinen van het menselijke bestaan als geboorte en seksualiteit nu ook het levenseinde in toenemende mate medicaliseerden. Hier stelden de katholieken moraal-theologische en gevoelsmatige overwegingen tegenover. De katholieke kerk kon deze wijze van lijkbezorging niet los zien van het geloof. Ze zag in lijkverbranding een antidienstige politiek.

De voorstanders van crematie wonen steeds meer terrein. In dit boek kun je deze ontwikkeling nauwgezet volgen aan de hand van vele data en jaartallen. Vanwege de noodzakelijke kennis is dat misschien prettig, maar voor de voortgang van het lezen over dit interessante onderwerp is het soms storend. Want deze boeiende studie over de periode 1870 tot 1932, dé periode van het crematisme in Europa, is met veel kennis van zaken geschreven. Hoewel er zo nu en dan dingen beweerd worden die volgens mij niet helemaal kloppen.

In hoofdstuk een staat bijvoorbeeld dat de dichter P.B. Shelley, na in 1822 te zijn verdrongen, op verzoek van lord Byron om ethische en esthetische redenen op het strand van Viareggio is gecremeerd. Het was echter niet Byron, maar E.J. Trelawny, een andere vriend uit deze ro-

mantische dichterskring, die met toestemming van de ontroostbare weduwe Mary de taak op zich nam voor de uitvaart te zorgen. De belangrijkste reden, dat de lijken van Shelley en hen, die met hem verdrongen, zijn verbrand op het strand is dat de nabestaanden geen toestemming kregen van de autoriteiten om de lijken te transporteren. Lord Byron riep bij het zien van het door de vissen aangevreten lichaam van zijn jonge vriend geschrokken uit: "What is a human body! Why it might be the rotten carcass of a sheep for all I can distinguish!...Look an old rag retains its form longer than he who wove it. What a humbling and degrading thought that we shall one day resemble this!"

We zijn inmiddels vele tientallen jaren verder, crematie is toegestaan en er worden geen dichters meer op het strand verbrand. We kunnen er alleen nog over lezen.

Roy P. de Beunje

UIT DE PERS

Stichting Oude Begraafplaatsen Deventer

Reeds een aantal jaren maakt de Stichting Oude Begraafplaatsen Deventer, begonnen als werkgroep, zich sterk voor met name het behoud van de oude begraafplaats aan de Diepenveenseweg. Deze begraafplaats was in gebruik van 1831 tot

1918. Ze is dus al bijna tachtig jaar gesloten, maar voor het grootste deel nog intact.

Er is al veel werk verzet. De be-
waard gebleven grafregisters zijn in
een geautomatiseerd systeem opge-
slagen, evenals de geïnventariseerde
grafzerken. Een boek is in voorbe-
reiding. Overigens wordt iedereen
die aanvullende informatie kan ver-
schaffen, of misschien interessant
materiaal in zijn of haar archief
heeft, dringend verzocht contact op
te nemen met mevrouw Danny Jan-
sen, Graaf van Burenstraat 40, 7411
EX Deventer, 05700-72120.

Er is een restauratieplan opgesteld,
waarvoor door het Nationaal Restau-
ratie Fonds gelden beschikbaar zijn
gesteld. Het grootste deel daarvan
heeft het karakter van een renteloze
lening. De Stichting moet daarop
aflossen en zoekt dus dringend naar
fondsen.

Er is behoefte aan donateurs voor
een bedrag van f 25,- per jaar. Aan-
melding kan geschieden bij de secre-
taris: 05700-51355. Verder worden,
in het voetspoor van de traditie dat
na afloop van de begrafenis een
borrel werd geschonken, borrelglas-
jes verkocht met daarop het logo
van de Stichting. Voor f 4,50 per
stuk kunnen ze worden besteld bij
mevrouw Mannie Klijn Velderman:
05700-21488.

Sytze de Boer

EXCURSIES EN LEZINGEN

Terugkomdag excursie Parijs

Op deze dag kunnen deelnemers aan
de excursie naar Parijs in oktober
1994 aan de hand van meegebrach-
te foto's herinneringen ophalen.

Datum: 18 februari 1995

Tijd: 11.00 (voor de le-
zing over Italië)

Plaats: begraafplaats Rusthof

Adres: Dodeweg 31 te Leusden

Lezing funeraire cultuur in Italië

De begrafenis cultuur en het uitvaart-
wezen van Italië verschillen in menig
opzicht van wat we in Nederland
gewend zijn. In Venetië worden de
doodskisten met gondels vervoerd.
In Milaan zijn monumentale begraaf-
plaatsen met schitterende gedenk-
stenen en beeldhouwwerken. In
Genua zijn boven de grafkelders van
rijke families vaak pronkstukken
gebouwd, die doen denken aan
kathedralen in mini-formaat. In Rome
worden doodskisten zelden in de
grond begraven, maar huizehoog
opgestapeld in zogenaamde *aloculif*.
In Napels rijden nog regelmatig
rouwkoetsen door de straat en be-
zoeken de weduwen en andere
nabestaanden niet alleen het kerk-
hof, maar ook het *ossuario*, waar de
beenderen van hun dierbaren be-
waard worden.

Over deze en vele ander bijzonder-
heden zal de heer Primavesi in zijn

lezing verhalen. Met zijn diavertoning biedt hij de toeschouwer in vogelvlucht een overzicht van talloze aspecten betreffende funeraire cultuur in Italië. De heer Primavesi is een uitvaartondernemer uit Milaan, die met zijn lezingen en prachtige dia's internationale bekendheid heeft verworven. Hij spreekt Engels, maar vragen kunnen ook in het Nederlands gesteld worden.

Hoewel de lezing voor alle belangstellenden toegankelijk is, biedt deze tevens een ideale gelegenheid om zich te oriënteren op de studiereis over funeraire cultuur in Italië, die voor september 1995 op het programma staat. Men kan kennis maken met de reisbegeleiders en vragen stellen over de samenstelling van het programma. Het van-dag-tot-dag-programma is gratis verkrijgbaar bij de Stichting AVICULA, Postbus 800, 7550 AV Hengelo, 074-478882.

Datum:	18 februari 1995
Tijd:	14.00
Plaats:	begraafplaats Rusthof
Adres:	Dodeweg 31 te Leusden
Spreeker:	de heer Primavesi
Kosten:	f 10,- per persoon
Aanmelden bij:	Terebinthbureau, 033-653380

AGENDA

8 januari 1995:	start serie "Begraven en begraafplaatsen, monumenten van ons bestaan" van Teleac en vervolgens elke zondagavond van 19.45-20.00 op Nederland 2
18 februari:	lezing funeraire cultuur Italië op begraafplaats Rusthof te Leusden
25 maart:	excursie Hilversum
22 april:	excursie Delft of Enschede
20 mei:	excursie Limburg
17 juni:	excursie Friesland
2 september:	excursie Vught en Sint Michielsgestel
23-30 september:	reis naar Italië
7 oktober:	excursie Dordrecht